

ԵՆԹԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԴԵՊԻ ՀԱՎԱՆԱԿԱՆԸ

Է դարի հայ եկեղեցական ճարտարապետության գլուխգործոց Զվարթնոց տաճարի մասին շատ է գրվել:

Մեծանուն ճարտարապետ Թորոս Թորամանյանի հաճախեղ կոսհումներով պատրաստած վերականգնված գծագրերը երկրորդ կշանք պարզեցին նրա բազմադարյան փյառակներին: Ուստի դժվար է այլևս այդ մասին ունե մի նոր բան գրել:

Թե ո՞վ է եղել նրա մեծատաղանդ ճարտարապետը, որոշ ժամանակ տարակուսական ենթադրությունների հարց էր դարձել: Նույն ինքն՝ Թորամանյանը սկզբնապես խոսում է միայն Ներսես Գ Օհնող կաթողիկոսի մասին, որպես հեղինակի և կառուցողի, գրելով.

«Ով որ արվեստագիտական աչքով կդիտե առօրվան մեր ձեռքը հասած Զվարթնոցի ավերակները և անոր ճարտարապետական քեկորները, կտեսնե, որ ամեն մի քարի վրա առանձնապես դրոշմված են գեղագիտական հմտությամբ օծված դեկավարի մը շնորհքը և Ներսեսի հատուկ ճաշակը»¹:

Իսկ ո՞վ էր բուն ճարտարապետը: Թորամանյանը սկզբնապես այդ մասին չէ արտահայտվել: Անցողակի կերպով հիշատակում է այն քանդակը, որ գետնոված է եղել շենքի առաջին հարկի պատուհանների կամարադեղների ձևացրած եռանկյունաձև միջոցներում գետնոված շինարար վարպետների քանդակների շարքում, գրելով.

«Մասնավորապես ուշագրավ է պատկեր մը, որուն գլխի վեղարը ցուց կուտա, թե եկեղեցական մըն է, որը մեկ ձեռքով բահ և մյուս ձեռքով քրիչ բռնած է, և որու զրկուն շուրջը գրված է «Յոհան» անունը»²:

Այդ քանդակը գետնոված է եղել տաճարի արևմտյան ճակատի գլխավոր մուտքի վերևում:

Հետագայում, սակայն, «սկզբնական տարակուսանքից հետո, այժմ արդեն հաստատվելով ընդունված է, որ Յոհանը Զվարթնոցի գլխավոր ճարտարապետն է եղել (Թորամանյան, Լեոնյան, Տոկարսկի, Ղաֆադարյան, Առաքելյան և ուրիշներ)»³ (Նկ. 1):

Այս հոդվածով, սակայն, իմ նպատակն է մի պահ վերաբարձել հիշատակը եկեղեցական այն մեծ դեմքի՝ Ներսես Գ Օհնող կաթողիկոսի, որ, ինչպես ներկայացրած է Թորամանյանը, նախաձեռնողն ու հեղինակըն է հանդիսացել ինքնատիպ և հույակապ այդ շինության, և որի դիմաքանդակը կարծում եմ գտած լինել Զվարթնոցի շինարար վարպետների շարքում:

Վերջերս, երբ վերամշակում էի իմ «Հայկ. տարազ» աշխատությունը, Բ տպագրության պատրաստելու համար, Դ—Է դարերի որպես արհեստավորի ժողովրդական տարազի նմուշներ, վերցրել էի Զվարթնոցի յոթ շինարար վարպետների եղծված քանդակները, որոնցից պատրաստել էի նրանց վերականգնած նկարները: Դրանցից 5-րդը այն ժամանակ համարել էի շարքային մի կդերական, քանի որ թիկունքին քաջառապես շուրջառ էր կրում (նկ. 2): Այս անգամ, սակայն, ավելի ուշադիր զննելով, հանկարծ անդրադարձա իմ սխալին և մի գուտ անողի ուրախությամբ նրանում ճանաչեցի Ներսես Գ Օհնող կաթողիկոսի կերպարը, քանի որ գլխին շուրջ քաջառապես ունի լուսապսակ, ձախ ձեռքը քարոզչական ձևով վեր պարզած, իսկ աջով մուրճ

¹ Թորոս Թորամանյան, Հայկ. ճարտ., Ա հատոր, Երևան, 1942, էջ 257:

² Նույն, էջ 249:

³ Սեդրակ Բարխուդարյան, Միջնադարյան հայ ճարտարապետներ և քարգործ վարպետներ, Երևան, 1963, էջ 28:

բռնած, որպես խորհրդանիշ շինարարի իր հանգամանքին, ինչպես ավելի հստակորեն տեսնվում է մեր փոքր-ինչ մաքրագծումից ստացված նկ. 3-ում:

Իմ փաստարկներն այսքանով վերջանում են: Ես ուրախ կլինեմ, եթե իմ ենթադրությունները շատերի կողմից ևս հավանական նկատվեն, ու մենք մի փոքր պատկերացումը ունենանք այդ մեծագործ, սակայն անտեսված եկեղեցականին, որի մասին Թորամանյանը դառնությամբ գրել է.

ճառը մասամբ պարզվում է կղերական մատենագիրների ակնարկներից: Հավիտենական դատապարտության տակ է դրվում այդ մեծ մարդը, որ մի հանցանք է գործել հանդեպ եկեղեցական օրինաց. այն է՝ Բյուզանդական Կայսեր ներկայությամբ հունաձես պատարագ մատուցանել թույլ է տվել Դրվա եկեղեցու մեջ և ինքն ալ հունաձես հաղորդություն է առել իր եկեղեցականներով: Հետո, ավելացնում է. «Մեր օրերի փիլիսոփա վարդապետների համար ևս արժեք

1

2

3

«Այս մեծ մարդը ճանչնալու միակ աղբյուրը պետք է լինեն մեր հայ պատմագիրներ. սակայն, դժբախտաբար, պատմագիրներ դարուց ի դարս խոսում են անոր մեծագործության մասին և լիաբերան ներբողում են բանաստեղծական նկարագրություններով, այնուամենայնիվ վերին աստիճան ժյատ և սակավախոս են կանգնողի անձի և արժանիքների մասին: Անշուշտ առանց պատճառի չէ այս երևույթը, և պատ-

շունի այն փաստը, որ մի հունաձես հաղորդություն առնելով, այդ միջոցին փրկեց բովանդակ հայ ժողովրդին ֆիզիքական գոյությունը և ազատեց սրակոտոր լինելն՝ արտակարգ կատաղությամբ և վրեժխնդրությունով լեցված, մեծ բանակով Հայաստան եկող կայսեր ձեռքեն...»⁴:

ԱՌԱՔԵԼ ՊԱՏՐԻԿ

⁴ Թորոս Թորամանյան, նույն, էջ 259—260:

